

Mihail Gorbacsov – egy szovjet reformer politikusi pályájának forrásánál

Tamara Alekszandrovna Buligina*

Abstract **Mikhail Gorbachev – at the Origins of a Soviet Reformist’s Political Career.** This article presents the family background and early years of life of Mikhail Gorbachev, later to become the last leader of the Soviet Union. His person is associated with glasnost, perestroyka, the end of the Cold War and the collapse of the Soviet Union. After graduating from Moscow State University, Gorbachev returned to his homeland, the Stavropol Region. The article draws attention to some interesting moments in Gorbachev’s early career, which later played an important role in his rise to power. He was regarded an agricultural expert in the Stavropol Regional Party Committee, the Stavropol Region being considered one of the most important agricultural areas in the USSR. The region was also very famous for its mineral water springs and sanatoriums; therefore, it was a favourite holiday resort of the highest party and state leaders. Gorbachev, who in 1970 was appointed First Party Secretary of the Stavropol Regional Committee, was responsible for organizing their stay in the Stavropol Region. It gave him a possibility to build up good relations with Brezhnev, Gromiko and Andropov among others. His career was also promoted by CC and PB member Fyodor Kulakov, his predecessor at the head of the Stavropol regional party organisation. The Stavropol period in Gorbachev’s life ended in 1978, when he was elected a CPSU CC secretary.

Keywords Stavropol, Gorbachev, Communist Party of the Soviet Union, party career

A politikussá válás problémájának tanulmányozásánál az egyik fontos mozzanat a politikai szocializáció kérdése. A folyamat általános törvényszerűségei mellett olyan tényezők is szerepet játszanak ebben, mint a politikai rendszer, a politikai eszmék világa a hatalomban és az ellenzéki erőterben, a társadalom hagyományai, értékrendje stb. Ez a probléma-komplexum jelöli ki a hatalom csúcsára vezető utat az egyes országokban, kultúrákban. Másrészt erre a folyamatra rányomja bélyegét az ember személyisége, gyerekkora, családi háttere, sorsa. Mindezen tényezők szerepe jól nyomon követhető Mihail Szergejevics Gorbacsov hatalomra jutásának esetében is.

* Észak-Kaukázusi Szövetségi Egyetem, Társadalomtudományi Kar, Sztavropol, Orosz Föderáció
Email: bul.tamara2011@yandex.ru

A Szovjetunió első és utolsó elnökének életútját vizsgálva számos figyelemreméltó körülménnyel találkozhatunk. Mindenekelőtt Gorbacsovot a tipikus szovjet közeg formálta, a szovjet ideológiai nevelés produktuma volt. Másik oldalról, Gorbacsov személyiségére hatással volt az a politikai irányváltás, amely a sztálini „személyi kultusz” leleplezésével és a „szellemi” olvadással állt összefüggésben. A fentiekben túlmenően minden bizonnyal az egyes tényezők Gorbacsov formálásában játszott szerepének felmérését nehezíti a későbbiek során a környezete által sugallt politikusi imidzs és a köztudatban róla kialakult politikus-modell.

Gorbacsov, mint politikai vezető lényegének megértéséhez figyelembe kell venni a hely és az idő sajátosságait is. Az időt átmenetinek nevezhetjük, olyan periódusról van szó, amikor a szovjet társadalom várta a változásokat, nem ő maga készítette elő, hanem felülről várta, amikor az országban erősödött a kritikus hangulat, a politikai elitben pedig az a meggyőződés, hogy a korábbi formák és módszerek nem működnek. Mihail Gorbacsov az elkerülhetetlen reformok előtt találta magát. Egyrészt objektív és szubjektív körülmények hatására ajtót nyitott a reformoknak, másrészt jellemének sajátosságaiból fakadóan állva maradt a soron következő lépésre emelt lábbal. Ezt a képet Vaszilij Kljucsevszkij orosz történésztől vettük át, aki így jellemezte I. Péter apjának, Alekszej Mihajlovicsnak az uralkodását. Gorbacsov politikai életrajza az orosz reformátor vezetők Rettenetes Ivántól II. Sándorig terjedő történetére emlékeztet. A két reformátor típusból Gorbacsov azok közé tartozott, akikben nem volt meg a politikai akarat és a szükséges kegyetlenség, hogy letörjék saját koruknak ellenállását, és a zavaros időszakért, az elmaradt jótéteményekért a köztudat minden felelősséget rájuk hárított. Még jó, hogy Gorbacsov nem az orosz középkorban élt, így a hangjára talált hallgatag többség haragja a bálvány ledöntésekor nem ment el a halálos végkifejletig, mint tette azt Borisz Godunov esetében.¹

A Gorbacsovról szóló irodalmat átnézve szembevető 1985 előtti életrajzának elnagyoltsága. A szerzőket jobban érdekli, hogy ki segítette a helyi politikust a hatalom csúcsára, Gorbacsov eredményei, hibái a csúcson, a Szovjetunió első embereként mutatott tulajdonságai. A Sztavropol irányításában vele dolgozó munkatársai, mint például V. A. Kaznacsejev², a területi pártbizottság másodtitkára, B. G. Kucsmajev³, Gorbacsov segítője, A. A. Korobejnyikov, a területi pártbizottság ideológiai titkára visszaemlékezéseikben nem rejtik véka alá személyes sértődöttségüket, hogy volt kollégájuk „elhagyta” őket, nem segített nekik feljutni a politikai Olümposz csúcsára, ezzel tulajdonképpen elárulta őket. Gorbacsov könyveiben velük ellentétben név szerint senkit sem vádolt közülük, habár a rá jellemző homályos, képlékeny stílusban megjegyezte, hogy voltak olyanok, akiket a barátainak és elvtársainak tartott, de később ellenségeinek bizonyultak.

Gorbacsov politikussá válásának helyszíne némi megszorítással a sztavropoli régió volt. A „Sztavropolia” kifejezés a Kaukázus sztyeppei előterét, a kaukázusi gyógyforrásokat és néhány nemzetiségi területet foglalta magában. Területi-közigazgatási szempontból a térség Gorbacsov életében fokozatosan maga mögött hagyta az 1930-as évek gyakori adminisztratív átalakítási kísérleteit, és 1943 januárjától, a német megszállás alóli felszabadulástól napjainkig Sztavropoli Határterület lett a hivatalos neve. 1962-től egészen 1991-ig, vagyis az SZKP KB utolsó főtitkárának politikai karrierje során, egészen annak végéig a körzet területi-közigazgatási beosztása nem változott.

¹ Borisz Godunov 1605-ben bekövetkezett halála után a bojárak által fellázított tömeg meggyilkolta fiát, Fjodort és özvegyét. [a ford.]

² Kaznacsejev, 2005.

³ Kucsmajev, 1992.

„Sztavropólia” – mezőgazdasági terület, az erőltetett kolhozosítás és a parasztok kuláktalanításának egyik fő terepe volt. Ez komoly hatással volt Gorbacsov felmenőinek életére is. A nagy honvédó háború eseményei, a szovjet hadsereg gyors visszavonulása a német haderő csapásai alatt a sztálingrádi kimerítő védelmi harcokkal összefüggésben, a Kaukázusért folytatott küzdelem, a Sztavropoli Határterület fél éves megszállása – mindez kétségtelenül szintén hatással volt a 12 éves kiskamasz egyéniségének formálódására.

A Sztavropoli Határterület soknemzetiségű régió, és Gorbacsov kénytelen volt szembesülni a szovjethatalomnak a nemzetiségi kérdés megoldására tett intézkedéseivel, szemtanúja volt egyrészt a karacsajevek, németek, görögök deportálásának, majd visszatérésüknek szülőföldjükre, a nogajok, kalmükök és a helyi parasztság, valamint a kozák lakosság maradványai közötti konfliktusoknak. Másrészt „Sztavropólia” olyan közeg volt, ahol generációk által felhalmozott tapasztalata volt a különböző kultúrák és etnikumok közötti együttélésnek és együttműködésnek, mindezek pedig egyfajta regionális identitás alapját jelentették. Ez a mozzanat szintén fontos összetevője volt a fiatal Gorbacsov világnézetének.

Gorbacsov felemelkedésében sztavropoli évei alatt komoly szerepe volt a régió gazdasági sikereinek. Éppen ezekben az években indult meg a térség városiasodása, ami új ágazatok létrehozásával, az oktatási és kulturális szféra fejlődésével párosult.

A hrucsovi reformok súlyos következményekkel jártak a térség mezőgazdaságára, amikor a talajjavító intézkedések sokszor a termőterület elmocsarasodásához vezettek, a betonból épített állattartó komplexumok pedig az állatállomány pusztulását eredményezték. A gabonahiány miatt éhínség fenyegetett, amit azonban Hruscsov nem engedett meg és külföldön vásárolt gabonát. Ebben az időben Gorbacsov a térség agrárszektorát irányította, a gabonatermő „Sztavropóliában” nem volt fehér kenyér, nem beszélve a zsemléről, amivel még az inséges 1947-es esztendőben is dicsekedhetett, a barna kenyéért pedig hosszú sorokban álltak az emberek. Ugyanakkor ezek a nehézségek függetlenek Gorbacsov személyétől, aki a politikai elitben mindössze Hruscsov akarátának apró végrehajtója volt. Olyannyira apró, hogy napjainkban nem világos, helyeselte vagy ellenezte az első titkár agrárpolitikáját, mivel ellentétben több helyi pártvezetővel, nem intézett haragos leveleket a Központi Bizottsághoz. A pártokrácia hagyományai nem engedték, hogy idő előtt kiemelkedjen, hiszen akkor mindössze 30 éves volt. Vagy nem volt hozzá meg a politikai bátorsága, de megvolt benne a vágy, hogy politikai karriert csináljon. De a központban a juhtenyésztés sikereit, a magas terméseredményeket, a tanulóbrigádokat, az ipatovi betakarítási módszert⁴ mind Sztavropol új vezetőjének nevével kötötték össze.

⁴ Ipatovi módszer – a gabona betakarításának a korban a pártszervek által favorizált, Gorbacsov nevével összekapcsolt, számos mezőgazdasági szakember által azonban erősen kritizált módszere. Az először a Sztavropoli Határterület ipatovi körzetében kipróbált eljárás lényege az volt, hogy a gabona nem egyszerre érik be a terület különböző részein, az aratás nem egy időpontban kezdődik, így a technika és a szakemberek mozgatásával az erőforrásokat egy helyre lehet koncentrálni a gyorsabb betakarítás érdekében. Egy adott területen napi 20 órás munkával a gabonát 4 nap alatt learatták, majd a következő 8 napban csépelelték ki. A rohammunka következtében nagy volt a veszteség, nem maradt elég idő a cséplés előtt a gabona kiszáritására, ami a minőség rovására ment, a géppark és a személyi állomány mozgatása, elhelyezése is komoly nehézségeket okozott. Moszkvában azonban felfigyeltek az energikus helyi politikusra és hamarosan beemelték az országos vezetésbe. [a ford.]

Ugyancsak meg kell jegyezni, hogy Gorbacsov akkor vált jelentős helyi vezetővé, amikor a helyi elitek kiválasztódása egyre inkább a személyes kapcsolatok és szubjektív tényezők alapján történt, és a központ kezdte elveszíteni a ráhatás lehetőségét. A szovjethatalom utolsó évtizedében az ország vezetése előregedett, egyre inkább a gyógy-üdülőhelyeket részesítette előnyben a Fekete-tenger partvidékével szemben, ráadásul a kaukázusi gyógyfürdők (Pjatyigorszk, Kiszlovodszk, Jesszentuki, Zseleznovodszk) a legjobbnak számítottak az országban, és területükön pazar, a legmodernebb eszközökkel felszerelt rekreációs központok szolgálták a párt- és kormányzati elit gyógyulását. Például ilyen volt Kiszlovodszkban a „Kraszniye kamnyi”⁵ szanatórium. A magas rangú vezetők fogadásának kötelezettsége a régió első számú vezetőjének feladatai közé tartozott, akinek ily módon is lehetősége volt bemutatkozni és elnyerni a Központ tetszését.

Mint minden vidéki egy ilyen hatalmas országban, mint Oroszország, – e sorok íróját is ide értve – Gorbacsov szintén ellenérzéseket táplált a fővárosiaknak a vidékhez, a „provinciához” való viszonyával szemben. Sokakkal ellentétben ő igyekezett nem elfelejteni a gyökereit. Valószínűleg ezért is szentelt visszaemlékezéseiben egy egész fejezetet annak a területnek, melyet „Sztavropólia” elnevezéssel illetnek: „nem periféria, hanem a kontinensek találkozási pontja, civilizációk, kultúrák, vallások útkezesztődése, népek, nyelvek, hagyományok, életmódok kölcsönhatása.”⁶ Gorbacsov könyvében hangsúlyozza kötődését „szűkebb pátriájához”, amely a mély, igazi patriotizmus, a nemzeti identitás, nem pedig a szűk, provinciális azonosság tudat garanciája.

Fontos körülmény, hogy a szovjet vezetők előző generációjától eltérően (akiket az 1930-as évek repressziói és áthelyezései, valamint a nagy honvédő háború földindulása és a háborús károk gyors helyreállításának szükségessége szanaszét szórtak az országban), Gorbacsov politikussá formálódására szülőföldén került sor. Első könyvében megjegyezte, hogy ereiben sztavropoli vér folyik.⁷ A Moszkvai Állami Egyetem Jogi Karán eltöltött 5 év kivételével 47 évig, 1978-ig a Sztavropoli Határterületen élt és dolgozott. A szovjet rendszer leendő megreformálója 1931 március 2-án született Privolnoje faluban, amely akkor az észak-kaukázusi régió Sztavropoli Határterületén belül a medvezenszki kerülethez tartozott. Majd a kerület a Jevdokimov nevet vette fel, 1939-től Molotov kerületnek hívták, 1957-től pedig napjainkig hivatalosan a Sztavropoli Határterület Krasznogvargyejszki kerülete.⁸ A család, amelyben Gorbacsov született, tősgyökeres paraszti família volt, maga Gorbacsov 16 éves korától már kombájnon dolgozott.

Egy vezetői ambíciókkal rendelkező ember számára – és a rokonok szóbeli közlése szerint Gorbacsov már felsős korától mutatott ilyen ambíciókat – fontos szerepe van a gyökerek, a származás ismeretének. Gyermekként Mihail főleg anyai nagyapja, Pantyelej Jefimovics Gopkalo családjában nevelkedett.⁹ Ezért jól ismerte a család ezen ágának történetét, de másik nagyapjának, Andrej Mojszejevics Gorbacsovnak az élete is a gyermek szemei előtt zajlott. A Sztavropoli Határterület történetének egyik fontos összetevője volt a 18–19 században hozzá csatolt Elő-Kaukázus és az Észak-Kaukázushoz vezető hegyvonulatok benépesítése, kolonizációja. A folyamat meghatározó részeként paraszt-telepések jelentek meg a térségben az ország más vidékeiről.

⁵ Kraszniye kamnyi – Vörös kövek [a ford.]

⁶ Gorbacsov, M. Sz.: Zsizny i reformi. V 2-h knyigah. Moszkva, „Novosztij” 1995. 33. old.

⁷ Gorbacsov, 1995. 33. old.

⁸ Krasznogvargyejszkij rajon – kb. Vörösgárdista kerület [a ford.]

⁹ Gorbacsov, 1995. 42. old.

Gorbacsov felmenőinek gyökerei az Orosz Birodalom távoli területeiig, a Voronyezsi és a Csernyigovi (ma Közép-Ukrajna) Kormányzóságokig vezetnek vissza.

Sorsának alakításakor a leendő vezető soha nem feledte el ezt és ügyesen felhasználta hivatali karrierje formálásában. 1978-ban nem véletlenül Gorbacsovot tették meg a központi bizottságon belül a mezőgazdaság országos felelősének, és beosztásai alapján úgy tűnik, hogy a Sztavropoli Határterületen is agrárszakértő hírében állott. Ez látszólag ellentmond politikai imidzse másik elemének, a kiváló fővárosi képzésben részesült, fejlett intellektuál alakjának. Ugyanakkor a köztudatban ő mindvégig „traktoros” maradt. A Brezsnyev-érában és az azt követő időszakban pedig az ilyen párosítás perspektivikusnak számított a politikai karrier szempontjából.

Gorbacsov nagyapjai teljesen eltérően ítélték meg a szovjet rendszert, de sorsuk egy vonatkozásban közös volt. Pantyelej nagyapa a forradalomig szegényparasztnak számított és a szovjethatalom juttatta földhöz. Nem egyszerűen híve, de aktív formálója is volt a sztálini agrárpolitikának, ő hozta létre a helyi kolhozot és egészen a kerületi végrehajtó bizottság osztályvezetői tisztségéig vitte. Andrej nagyapa ellenezte a kollektivizálást, és sokáig, egészen 1934-ig egyéni gazdálkodó maradt. Ugyanakkor mindkét nagyapát represszionálták, és mindkettő túlélte. Pantyelejt 1937-ben tartóztatták le, mint a nép ellenségét, két hétig faggatták, ütötték, kínozták, hogy bevallja: szovjetellenes szervezkedésben vett részt. Ő azonban mindent tagadott. Neki sokkal nagyobb szerencséje volt, mint Gorbacsov későbbi felesége, Raisza Makszimovna nagyapjának, akit az Altaj hegységben ugyanezen vád alapján agyonlőttek. Pantyelej 1938 decemberében szabadult, és 1939-ben ismét a kolhoz elnökévé választották. Andrejt még ezt megelőzően, 1933-ban, a nagy éhínség idején vették őrizetbe és fakitermelési munkára száműzték Szibériába, az Irkutszki járásba. 1935-ben tért haza és nyomban belépett a kolhozba, ahol hamarosan az állattenyésztés élmunkása és a sertéstelep vezetője lett. Tehát a Gorbacsov–Gopkalo családot a túlélés képessége jellemezte minden körülmények között. A másik sajátossága a vezetői hajlam volt. Később, saját politikusi alakjának megkonstruálásakor Gorbacsov nem véletlenül hangsúlyozta, hogy gyermekkorában legszívesebben Pantyelej nagyapjánál élt.

Gorbacsov apja még a „kiszőnökségig” sem vitte, ugyanakkor ő is tanúbizonyságot tett túlélési képességeiről. Szergej Andrejevics a háború elején mentesítést kapott a frontszolgálat alól, mert szükség volt rá, mint gépészre az aratás befejezéséhez. De augusztusban ő is bevonult és csaknem az egész háborút végigküzdötte. A szovjet csapatokkal együtt vonult vissza Rosztov alól, részt vett a kurszki ütközetben, harcolt Ukrajnában, Csehszlovákiában. Gorbacsov törzsőrmester sértetlenül túlélte a Dnyeperen való átkelést, bár kezdetben azt hitték, elesett. A háború végén könnyebben megsebesült, de még szovjet mércével mérve is korán, 67 évesen halt meg. A siker nem hagyta el Gorbacsov apját a háborút követően sem. 1946-tól az akkor 15 éves Mihail együtt dolgozott apjával egy traktoron. A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa rendelete alapján mintegy kilencezer mázsa gabona kicsépeléséért a rekorder gépészt 1948-ban Lenin-renddel tüntették ki, fia pedig a Munka Vörös Zászlaja érdemrendet kapta. Talán ez a kitüntetés és az egész kerület ünneplése volt az akkor 17 éves, a megszállás miatt csak 8 osztályt végzett fiatalember számára az első lépcsőfok a politikai karrier felé, egy falusi legényke ambiciózus álmainak kezdete. A kamasz tudatára komoly hatással voltak a szovjet politika mozgósító törekvései, melyek a nagy honvédő háború alatt sokszorosan felerősödtek, valamint a hivatalos szovjet ideológia jelszavai és szimbolikája. Ezek a hatások keveredtek a nehéz falusi mindennapokkal, a represszió, az erőszak megnyilvánulásaival és alakították a jövő vezető sajátos gondolkodás-

módját. Éppen ebben az időben alakultak ki a tipikus gorbacsovi válaszok előfeltételei az idő kihívásaira, hogy aztán ezek a válaszok majd az 1980-as évek sajátos körülményei között realizálódjanak.

Mint olyan ember, aki 46 évet élt le a Szovjetunióban, szeretném felhívni a figyelmet egy, a történészek által sokszor figyelmen kívül hagyott körülményre. Legkétségtelenebb a XX. század második felétől a szülők társadalmi státusza kezdett döntő hatást gyakorolni nemcsak a gyermek jövőjére, de jellemére is. A helyi közösségek megbecsült és elismert emberek gyermekei sokkal nagyobb belső szabadsággal és öntudattal rendelkeztek, mint a többiek. Bennük kevesebb rabszolga jelleg volt, mint a másik két szélső társadalmi réteg, az „aranyifjúság” és az úgynevezett „hátrányos helyzetű” családok, aszociális szülők gyermekeiben.

Gorbacsov esetében az iskola és a könyvek jelentették a másik fontos személyiségformáló tényezőt. Először is a háborús időszak gyermekei nagyon korán felnőttek és megpróbálták értelmezni a maguk helyét a társadalomban. Jellemző módon megváltozott a tanuláshoz való hozzáállása azoknak, akik valamit el szerettek volna érni. Nem a szülők erkölcsi példabeszédei hatására, hanem a saját gyakorlati tapasztalatuk alapján nagyon korán megértették, hogy akkor válhatnak megbecsült és tekintélyes emberré, ha jól tanulnak. Az iskolai ismeretek szerepével kapcsolatos nézetekben bekövetkezett evolúciót Gorbacsov esetében is megfigyelhetjük. Ezen kívül a szovjet társadalomban egészen kis koruktól próbálták az emberekbe belenevelni a könyvek és az olvasás szeretetét. A nélkülözések által megedzett, de egy másik, jobb élet utáni vágyat el nem veszítő, a háború utáni nyomorúságos létezésbe nem belenyugvó „könyves” fiúk és lányok a felfelé vezető útról álmodoztak, tudományos, szakmai, politikai karrierről. Napjainkban ezt „társadalmi liftnek” hívják, akkor a szebb jövőről való álmodozásnak. Gorbacsov ezen a téren nem jelentett kivételt. A megszállás idején két tanévet kihagyott, majd azt követően különösebben nem fűtötte a tanulás utáni vágy. De nagyon korán megértette, hogy képzés nélkül a jövőbeni karrierről szőtt álmait megvalósíthatatlanok, belevetette magát az olvasásba, és az iskolát ezüstéremmel fejezte be.

1950-ben Gorbacsov elvégezte az iskolát és a Moszkvai Állami Lomonoszov Egyetem Jogi Karára adta be papírjait. Jellemző, hogy felvételi vizsgát sem tett, szinte azonnal értesítették a felvételtől és arról, hogy kollégiumi elhelyezést kap.¹⁰ A 19 éves Mihailnak sem a Lomonoszov Egyetemen, sem a jogászai munkáról nem volt fogalma, de nagyratörő álmait az ország legjobb egyetemével és annak tekintélyes professzori karával kötötte össze. Törekvései megvalósításában segítségére volt a kari Komszomol-szervezetben végzett aktív tevékenysége.

Gorbacsov már az iskolában is Komszomol-aktivista, alapszervezeti vezető volt. Már otthon az Össz-szövetségi Kommunista (bolsevik) Párt tagjelöltje volt, 1952-ben pedig a jogi kar Komszomol szervezetének titkárhelyetteseként felvették a pártba.¹¹ Néhány szót szólni kell a Jogi Karról is. Az egyetem más karaival ellentétben, ahol, ha lassan is, de kialakultak a sztálini politika ellen tiltakozó kis csoportok (pl. Biológiai, Filozófiai Kar), a jogászok konzervatív közeget alkottak, amely az 1960-as években sem változott. A kar végzett hallgatói a rendszer aktív támaszai voltak, tehát éppen

¹⁰ Gorbacsov, 1995. 71. old.

¹¹ Oficialnaja szpravka cslena CK // Izvesztyija CK KPSZSZ, №7 (306) 1990. A párt az 1952-es XIX. kongresszuson vette fel hivatalosan a Szovjetunió Kommunista Pártja nevet [a ford. megjegyzése]

innen lehetett elindulni a szakmai és politikai karrier lépcsőfokain. Gorbacsov ügyesen kihasználta ezt a lehetőséget.

A sztavropoli fiatalember egyetemi évei meghatározó szerepet játszottak Gorbacsov politikussá válásában. A falusi legény szellemi horizontja a fővárosban kitágult, Moszkva ugyanakkor az első megpróbáltatást is jelentette a becsvágyó Gorbacsov számára. A Moszkvai Állami Lomonoszov Egyetem, részben tudtán és akaratán kívül, a sztálini tudománypolitika diktátumával szemben bizonyos szellemi szabadságot, kritikai gondolkodást képviselt, ami az egyetemi hallgatóságra is hatással volt. Itt érezte meg Gorbacsov nem csak a politikai, de a tudományos karrier lehetőségét is. Mihail Szergejevicsnek az egyetemen kapcsolatos szavai híven tükrözik a vidéki hallgatókra az 1950-es–1970-es években jellemző érzésvilágot. „Szememben az egyetem a tudomány temploma volt, szellemi központ, nemzeti büszkeségünk, a fiatalos energia, lendület és útkeresés fészke. Itt érezhető volt az évszázados orosz kultúra hatása, és tekintet nélkül bármire is éltek az orosz felsőoktatás demokratikus hagyományai.”¹²

Míndezzel együtt az 1940-es évek végének, 1950-es évek elejének ideológiai elnyomása az egyetemen különösen érezhető volt. A „kozmpolitizmus elleni harc” vezető tudósok, történészek, biológusok, filológusok üldözésével járt. Erről hatalmas mennyiségű írott forrás maradt ránk, naplók, memoárok, de szóbeli visszaemlékezések is. A Jogi Kart sem kerülték el a repressziók, ahol az oktatók egy része zsidó származású volt, ami már önmagában is elég volt a gyanúhoz és a retorziókhöz. Egy évvel azelőtt, hogy Gorbacsovot felvették az egyetemre, a Szovjet Tudományos Akadémia Jogtudományi Intézetén „pogromhullám” söpört végig. Az intézetet I. P. Trajnjin akadémikus vezette, aki 1904 óta volt a párt tagja. Trajnjin államférfi és tudós is volt egy személyben, egy sor jogi felsőoktatási intézményben tanított, a Moszkvai Állami Egyetemen is tartott előadásokat. 1949-ben éles kritikát kapott a „népi demokrácia” jogi kérdéseinek kidolgozásáért és a szovjet államjogról szóló kurzus új módszertani megközelítése miatt. Az intézet párt-alapszervezetének gyűlésén baljós határozatot fogadtak el „a kozmpolitizmus elleni harcról a jogtudomány területén”, Trajnjin nem bírta elviselni az üldöztetést és 1949 nyarán 60 éves korában elhunyt.¹³ Gorbacsovnak kétségtelenül tudnia kellett az esetről.

Gorbacsov olyan időszakban tanult, amikor a meggyőződést és a kommunista hitet vagy a konformizmus vagy a non-konformizmus váltotta fel. A szakmai ismeretek, melyeket a hallgatók az ország vezető tudósaitól kaptak ellentmondtak a történelmi materializmusnak és „Az ÖK(b)P rövid tanfolyama” dogmáinak. Ezekben az években Sz. Sz. Dmitrijev, a kiváló kultúrtörténész, a Történettudományi Kar professzora a következőket jegyezte fel naplójában: „a hatás ellenhatást szül. Szerencsétlen fiatalok fejtét úgy teletömik és telepumpálják a hivatalos ideológiával, hogy elvásik tőle a foguk és összerándul az álkapsuk az ásitástól. A fiatalok legalább néha önállóságot akarnak, és néha magukra akarnak maradni. De éppen ezt tiltják meg nekik.”¹⁴

Gorbacsov visszaemlékezései a politikus még egy jellemző vonását mutatják be: soha nem felejt el a sértéseket és szükség szerint fel is használja őket. Amikor visszaemlékezéseiben arról ír, hogyan kapott négyest az egyik tantárgyból a vizsgán, ami miatt elesett a megemelt ösztöndíjtól, megpróbálta ezt a karon meglévő ideológiai türelmetlen-

¹² Gorbacsov, 1995. 71. old.

¹³ RGASZPI F.17. Op.132. D. 33. 57, 63. l.

¹⁴ Dmitrijev, 1999. 159.

ségként illusztrálni, magát pedig kritikus gondolkodású személyként igyekezett bemutatni. Jóllehet ez anyagi helyzetére mért csapás volt. Gorbacsov, másokhoz hasonlóan 200 „régi” rubelt kapott otthonról, amit szegény szülei nehezem kerestek meg.

A leendő jogász önérzete azonban meglehetősen sebezhető volt. Erről tanúskodik a Sztavropoli Határterület kerületi ügyészségén eltöltött gyakorlatról szóló történet. Leendő feleségéhez, Raisza Makszimovnához intézett leveléből kiderül, hogy igencsak lesújtó véleménye volt a kerületi főnökségről és az ügyészség munkájáról.¹⁵ Ez a történet először is a moszkvai egyetemista túlságos ambícióiról tanúskodik, másodszor a tudományos karrierrel való kacérkodásról: a kerületi jogi szervek láthatóan nem sokat törődtek a tudománnyal. Harmadszor, ez az epizód mutatja, Gorbacsov esetében teljesen hiányzott a szándék, hogy a jogászai munka gyakorlati oldalának szentelje magát. Más életutat keresett magának, nem törődve az akadályokkal.

Említsük meg egy másik sztavropoli jogász karrierjét, aki ebben az időben érkezett a városba: a 25 éves, a frontot megjárt fiatalember a Szaratovi Jogi Iskola végzett növendéke volt. Őt nem izgatták a „helyi vezetés” hiányosságai, ő dolgozni jött ide, azért, hogy megértse a nyomozói munka finomságait, hogy eltartsa a családját. Mindössze 5 évvel volt idősebb a Szovjetunió leendő elnökénél. 28 évesen Szaratov szülötte már a Sztavropoli Határterület egyik nagy kerületének ügyésze volt, az 1970-es években pedig a Sztavropoli Határterület egészségének ügyésze. Ez a helyi szintű vezető Gorbacsov titkárságának idején egyszer sem tagadta meg magát, becsületese, szakmai karriert csinált.

Gorbacsovnek hallgató korában számos barátja volt. Különböző utakat jártak be, de összekötötte őket a tudásszomj és az aktív élet utáni vágy. Voltak köztük leendő írók, újságírók, például Rudolf Kolcsanov a „Trud” című újság tudósítója, Viktor Visnyakov, a jogtudományok leendő professzora, a későbbiekben az Orosz Föderáció Kormánya mellett működő Törvényhozási és Összehasonlító Jogtudományi Intézet vezető munkatársa, aki az 1990-es évek változásai során a politika mezejére lépett. Gorbacsov legközelebbi barátja azokban az években, a vele egy ívású Zdeněk Mlynář cseh politikus, a Csehszlovák Kommunista Párt KB leendő első titkára, a prágai tavasz egyik vezető politikusa volt. Ebben az időben a gondolkodó fiatalok életét a kollégiumban folytatott eszmecserék, a heves elméleti, ideológiai viták jellemezték, ahol a résztvevők alábecsülték a feljelentés veszélyeit.¹⁶ Mindez hatással volt tudományos és politikai világképük alakulására. Ez a megállapítás teljes mértékben igaz volt Gorbacsovra is.

Egyetemi éveit még egy jelentős esemény történt Gorbacsov életében, amely hatással volt további sorsára. 1953 őszén megházasodott, feleségül vette a Moszkvai Állami Egyetem Filozófiai Karának hallgatóját, az Altaj vidéki szegény családból származó Raisza Tyitarenkót. Raisza, aki a középiskolát aranyéremmel fejezte be, egy évvel volt fiatalabb Gorbacsovnál, de egy évfolyammal felette járt az egyetemre. Ebben az időben környezetében ott találjuk M. Mamardasvilit, Ju. Levadát, de ez a körülmény a filozófiai tanszéken végzett későbbi munkájából ítélve nem nagyon volt hatással világnézetére, jóllehet érdeklődött a tudományok iránt, amit az is tanúsít, hogy aspirantúrára jelentkezett. A kortársak visszaemlékezései szerint Mihail és Raisza nagyon szerették és jól megértették egymást. Raisza otthagyta a moszkvai aspirantúrát és hazautazott férjével annak szülőföldjére egy teljesen bizonytalan jövőbe.

¹⁵ Gorbacsov, 1995. 80. old.

¹⁶ Gracsov, A., 2001.

Érdemes néhány szót szólni Raisza Makszimovna életének 1955-ben kezdődött sztavropoli időszakáról. Gorbacsovék sztavropoli életük kezdetén egy szobát béreltek, ahol az orvosok tiltása ellenére R. M. Gorbacsova 1957-ben megszülte lányukat, Irinát. Raisza sokáig keresett munkát, legyen az bármilyen rosszul fizetett. Kezdetben rendkívül csekély fizetésért a helyi egészségügyi főiskola könyvtárában dolgozott, a filozófiai tanszéken egészítette ki keresetét, majd óraadó volt a Sztavropoli Mezőgazdasági Főiskola marxizmus–leninizmus tanszékén. Ez utóbbin később státuszba került és főiskolai oktató lett.

1986-ban, amikor Gorbacsovék utazást tettek Dél-Oroszországban, többek között Sztavropolban is, e sorok írója megjegyezte, milyen meleg szeretettel viszonyult Raisza Makszimovna a főiskolához, kollégáihoz, akik közül többen akkor már nyugdíjban voltak. 1967-ben elkészítette és megvédte kandidátusi értekezését a filozófiatudományok területén, szociológiából. „A kolhozparasztság mindennapi életének új vonásai (a Sztavropoli Határterületen végzett szociológiai kutatások alapján)”. A helyzet az, hogy akkoriban a szociológia nem számított önálló tudománynak, inkább gyakorlati területnek tekintették. Meg kell jegyezni, hogy Raisza szerény, a hallgatók és a kiszolgáló személyzet iránt jóindulatú volt, de a kollégákkal való viszonyban a jóindulat leereszkedéssel párosult. Hozzászoktatta őket csendes hangjához és ahhoz, hogy számoljanak a véleményével. Gorbacsova határozottan visszautasította a Mezőgazdasági Főiskola filozófiai tanszékének tanszékvezetői posztját, de ennek ellenére észrevétlenül is komoly hatással volt a tanszék munkájára. Segített lakást szerezni egy fiatal filozófusnak, egy Leningrádból érkezett aspiránsnak, megmentette az illetőt, amikor antimarxista nézeteiért ki akarták zárni a pártból, ugyanakkor rekedtre vitatkozta magát vele a tanszéken. Megengedte magának, hogy elmenjen a pártbizottság ülésére, és amikor már az illető kizárásáról szavaztak, csendesen megkérdezte: „Miért?” Így a kizárásra nem került sor. Amikor Gorbacsovék 1978-ban Moszkvába költöztek, minden ünnep alkalmából küldtek üdvözlőlapot komszomolista barátaiknak. Amikor például M. P. Csugujev, a tanszékvezető docens megbetegedett, Gorbacsova mindent megtett, hogy segítsen neki.

Térjünk vissza Gorbacsov hazaérkezéséhez Sztavropolba. Azok a remények, hogy Moszkvában valami érdekes munkát kap szertefoszlottak a hivatali hanyagságon és bürokratikus akadályokon. Mint a Komszomol szervezet titkárát, először a Szovjetunió Főügyészségére irányították, az állambiztonsági szervek munkájának törvényességét felügyelő, újonnan létrehozott osztályra. De a pártbürokraták gyorsan megváltoztatták a véleményüket: „túl sok, sem szakmai, sem élettapasztalattal nem rendelkező, zöldfülű fiatal döntene el akkor emberi sorsokat.”¹⁷ A vezénylest megváltoztatták, a végzős fiatalembert a Főügyészség helyett a Sztavropoli Határterület Területi Ügyészségének rendelkezésére bocsátották. A gyakornok számára terhes volt az itteni munka és az intézmény légköre. V. N. Petuhov, az egyik legkiválóbb szovjet ügyész azonnal megérezte Gorbacsov ellenszenvét a rendvédelmi szerveknél folyó munka iránt, és nem gátolta meg, hogy átkerüljön a Komszomolhoz.

A frissen végzett diplomások elosztásának szovjet rendszerében rejlő akadályok ellenére Gorbacsovnak a helyi párt- és Komszomol-vezetés támogatásával sikerült munkahelyet változtatnia, és 1955 augusztusában a területi Komszomol-bizottság agitációs és propagandaosztályának osztályvezető-helyettese lett. Így kezdődött az ország leendő vezetőjének pártkarrierje. Tehát már a kezdetektől fogva nem jottudo-

¹⁷ Gorbacsov, 1995. 87.

mánnyal, hanem az apparátus irányításával foglalkozott. Egy év múlva már a sztavropoli városi Komszomol-bizottság első titkára volt.

Valószínűsíthető, hogy a 25 éves titkára hatással voltak az „olvadást” kísérő jelenségek, például a városi vitaklub vezetése. Meg kell jegyezni, hogy a nyílt politikai viták gyakorlatát hamarosan beszüntették és csak a peresztrojka idején újították fel. 1958-ban Mihail Szergejevics már a területi Komszomol-bizottság másodtitkára volt, majd hamarosan elfoglalta az első titkári posztot. Ez utóbbi tette lehetővé, hogy beválasszák az SZKP XXII. kongresszusának küldöttei közé. Amint maga Gorbacsov is megjegyezte, ez már az az ajtó volt, amelyen keresztül be lehetett jutni a helyi politikai elit legfelső köreibe.¹⁸ Ezen körök leírásából érezhető, hogy a jogászszakmától eltérően ez a közeg Gorbacsov számára otthonos volt, itt innovatív szellemről, toleranciáról és politikai találékonyságról tett tanúbizonyságot.

1962 tele újabb lépcsőfokot jelentett Gorbacsov pártkarrierjében. A helyi pártszervezeteket termelési–gazdasági elvek alapján szervezték át és létrehozták az SZKP pártszervezői intézményét a területi bizottságok keretein belül működő kolhoz–szovhoz igazgatóságokon. Az átszervezések következtében Gorbacsov pártszervező lett a Sztavropol melletti három falusi körzetet, a spakovszkojeit, a trunovszkojeit és a kocsubejevskojeit magába foglaló területi pártszervezetnél. Így alakult ki a mítosz Gorbacsovról, mint agrárszakértőről. Valóban szakértő volt, de leginkább az apparátuson belüli munka finomságaiban, mivel ahhoz, hogy valakinek képe legyen a gazdaság egyik vagy másik területéről, végig kell járnia a ranglétrát az egyszerű dolgozótól a vezetőig. Mihail Szergejevics pedig mindössze traktoros volt. Mégis, 1963-ban „apparátcsik” lett belőle, az SZKP területi bizottságának mezőgazdasági osztálya élére került.

Időközben változott a központi politikai irányvonal, lecserélődtek az ország első számú vezetői, Hruscsovot Leonyid Iljics Brezsnyev váltotta, Gorbacsov karrierje pedig folytatódott. 1966-ban a sztavropoli városi pártbizottság első titkára lett. Hogy megfeleljen az agrártérség követelményeinek, Gorbacsov folytatta tanulmányait a helyi mezőgazdasági főiskola agrár-gazdaságtani karán. A levelező tagozaton Gorbacsov általános képet kapott az agrártudományokról. Ugyanakkor nem szabad elfelejteni, hogy a Moszkvai Állami Egyetemen elzárkózott az aspirantúrától a mezőgazdasági jog területén, ami sokat elárul az agrárszektorhoz való hozzáállásáról. De akkoriban senki nem vonta kérdőre ezért. Önállóan tanult, leckeönyvében sok hármas és négyes volt, de előfordultak ötösök is. 1967-ben Gorbacsov agronómusi diplomát szerzett.

Ezekben az években Mihail Gorbacsov Moszkvában is otthonosan kezdett mozogni a KB osztályok instruktorainak körében. 1968-ban a helyi nomenklatura ranglétrájának utolsó előtti lépcsőfokára hágott, előbb a területi pártbizottság másodtitkára lett, majd 2 év múlva feljutott a csúcsra, és a Sztavropoli Határterület pártbizottságának első titkárává választották. Hamarosan tagja lett a Központi Bizottságnak.

Gorbacsov tipikus helyi „első ember” volt. Soha nem lépett fel ellenzéki szerepben, bár egyes aktuális kérdésekben akár ellent is mondhatott. Konformizmusáról és a felsőbbség iránti tiszteletéről tanúskodnak kollégái is, valamint a Sztavropoli Mezőgazdasági Főiskola docensével, a filozófia tanszék vezetőjével, F. Szadikovval kapcsolatos eset is. Annak ellenére, hogy Gorbacsov pontosan tisztában volt a szocializmus ellentmondásairól értekezni merészülő tudós elleni vádak abszurditásával, a területi pártbizottságon a filozófust alaposan „megdolgozták” és az egyik legkritikusabb hoz-

¹⁸ Gorbacsov, 1995. 107.

zászlós éppén Gorbacsov szájából hangzott el.¹⁹ Mellékesen érdemes megjegyezni, hogy Szadikov Ufába költözött, sikeresen megvédte tudományos értekezését és 1988-ban pedig levélben követelte politikai rehabilitációját a Sztavropoli Mezőgazdasági Főiskola pártalapszervezetétől.

Épp az 1970-es években készítették elő Gorbacsov felemelkedését a pártierarchia csúcsára. Ekkor ismerkedett meg a Politikai Iroda nagy öregeivel, Andrej Gromikóval, Jurij Andropovval és Leonyid Brezsnyevvel. Ebben segítségére volt F. Kulakov, a KB titkára, a Politikai Iroda tagja, a Sztavropoli területi pártbizottság egykori első titkára. 1978 novemberében Gorbacsovot a Központi Bizottság titkárává választották, és családjával Moszkvába költözött. Életének sztavropoli időszaka lezárult, elkezdődött politikai karrierjének a hatalom csúcsára vezető szakasza.

Oroszból fordította: Kolontári Attila

Irodalomjegyzék

- Gorbacsov, M. Sz.: Zsizny i reformi. V 2 knjigah, knjiga 1. Moszkva, „Novosztyi” 1995.
Gracsov, A.: Cselovek, kotorij hotyel, kak lucsse... Moszkva, VAGRIUSZ, 2001.
Dmitrijev, Sz. Sz.: Dnyevnyiki // Otyecsesztvennaja isztorija, 1999. №3.
Kaznacsejev, V. A.: Uroki vlasztyi i bezvlasztyija: polemicceszkiye zametki Sztavropol, Szerviszkola, 2005.
Kucsmajev, B. G.: Otverzennij sz bozsiej otmetyinoj. Sztavropol, Juzsno-Russzkoe kommerceszko-izdatyelszkoje tovariscsesztvo, 1992.
Oficialnaja szpravka cslena CK // Izvesztyija CK KPSZSZ, №7 (306) 1990.
Rosszjjszkij Goszudarszvennij Arhiv Szocialno-polityicseszkoj isztorii (RGASZPI). F.17. Kommunysztyicseszkuje Partyija Szovjetszkovo Szozuza.

¹⁹ Gorbacsov, 1995. 145. old.